

ДОНКА СТАНЧИЋ
МИШКО ЛАЗОВИЋ

НОВОСАДСКИ
МАГИСТРАТ

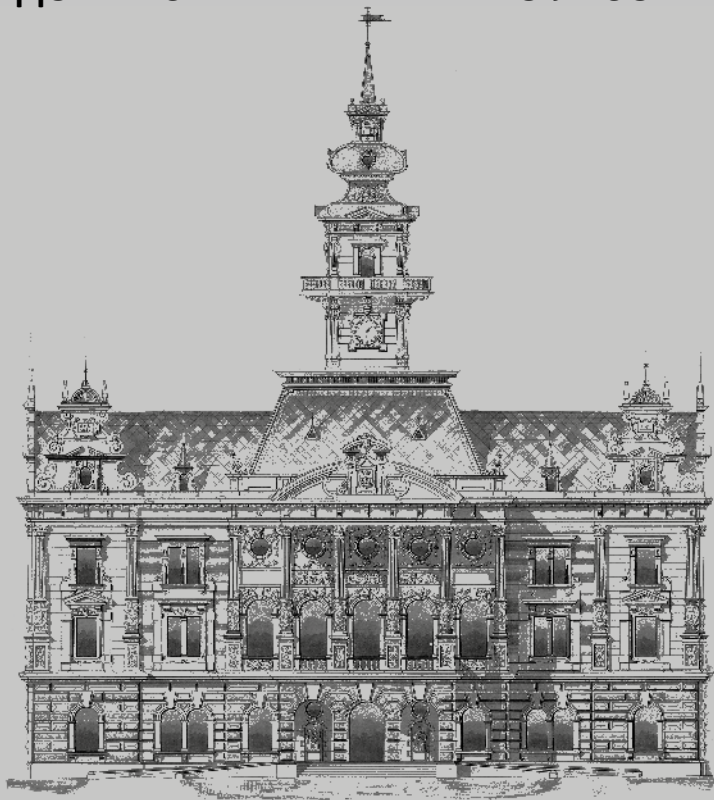

Уредник
Зоран Колунџија

*Фасада Мајстара Ј. Цоцека налази се у
Покрајинском заводу за заштитиу споменика културе*

НОВОСАДСКИ
МАГИСТРАТ

ДОНКА СТАНЧИЋ МИШКО ЛАЗОВИЋ

ПРОМЕТЕЈ

САДРЖАЈ

Садржај

Предговор	7
Скупо плаћене привилегије.	9
Сеобе по граду.	15
Политичке игре око ханског плаца	33
Конкурс са много актера	39
Од подрума до торња.	53
Спорни аутори и компилатори.	79
Декорација само домаћих занатлија.	89
Сви путеви воде на Главни трг	99
Споменичка гужва	107
Знаменити први људи	115
Сви градоначелници	144
Литература и извори	148
Резиме	150
Summary	155

ПРЕДГОВОР

Предговор

ПЛАНЕТАРНО утицајни архитекта модерног доба Френк Лојд Рајт је тврдио како се по броју тргова у једном граду може мерити и богатство његовог друштвеног живота.

Да он од вајкада буја и у Новом Саду могло би се закључити ако се само таксативно поброје његови актуелни и историјски тргови, али, били су то тек нешто већи скверови – чак ни пјачете – углавном настали тамо где су се због конфигурације тла улице неправилно пресецале или се ту трговало по неколико сати дневно. Једино је Главни трг заиста стално пулсирао и био виталан. На његовој пијаци је од раног јутра продаван разноврстан занатлијски еспап и пољопривредна роба, а када се, тачно у подне, уклоне тезге на точковима, простор је коришћен за променаду шетача, али и сваки иоле релеватнији политички или јавни скуп. Окружен римокатоличком црквом, банкама, хотелима и кафанама, свој коначни изглед, ипак, је добио тек подизањем децентног здања седишта градске управе.

Међутим, Магистрат се селио по центру Слободне краљевске вароши готово век и по, а локација, па чак и естетика његовог будућег дома били су предмет пречесто усијаних расправа политичких и националних елита, у којима је морала арбитрирати влада у Пешти или бечка дворска канцеларија. Прошло је 120 година од првих седница одржаних у новосадској Градској кући, која је због своје складне стилске архитектуре, доминантног деловања у простору и бројних историјских одлука доношених под њеним сводовима свакако и раније заслужила монографију. Наша, мада непретенциозна, ипак је резултат дугог истраживања по музејима, архивским фондovima и оновременој штампи. Истовремено, била је то прилика да се расветли хронологија настанка палате, али и исправе бројне недоследности о стилској детерминацији, ауторству и аналогичама, које су годинама некритички и олако преносиле генерације хроничара и историчара уметности.

Ауџори

Томерлинова карта Слободної краљевској града Новог Сада (1764)

СКУПО ПЛАЋЕНЕ ПРИВИЛЕГИЈЕ

Скупо плаћене привилегије

ДРЕВНИ дијалектички филозофски метод, сажет и у краткој српској народној пословици „док једном не смркне другом не осване”, често је био опредмећен и у раној историји Новог Сада. Наиме, Отоманско царство је након 21 године аустријске власти, 1739. поново заузело Краљевину Србију и њену престоницу Београд, па је маса, углавном добростојећег, хришћанског и јеврејског становништва, страхујући од репресалија, прешла Саву и Дунав, те се, са свим што се на лађе могло натоварити, преселила у јужне крајеве хабзбуршке државе. Бројне породице Срба, Немаца, Јермена, Грка, Цинцара и Јевреја за сталну адресу бирају Петроварадински шанац, „претка” Новог Сада. Код Срба у Шанцу се после ове сеобе на важним функцијама често среће презиме Белиградац, које је, изгледа давало и извесну, готово аристократску, статусну тежину. Заједно са угледним трговцима претходних година пристиглим из Херцеговине, које су староседеоци колоквијално звали Сарајлијама, формирали су моћну трговачку колонију, чији су послови добацивали од Персије до Венеције и метропола Средње Европе.

Насеље основано са више него скромним амбицијама – пружање логистичке подршке посади мостобрана – нагло је економски оснажило те су његови житељи већ 1741. покушали, тада безуспешно, да купе статус Слободног краљевског града. Јед им је тим био већи што је баш у то време овај статус, и то бесплатно, добио Темишвар.

Међутим, опет је био делотворан дијалектички принцип, те је, испоставило се срећом по житеље Шанца, избио „Рат за наслеђе”

Царица Марија Терезија

(1740–1748). Наиме, аустријски цар Карло VI умро је без мушког потомка и чим је на престо ступила његова ћерка Марија Терезија, тумачећи то као крај династије, пруски краљ Фридрих Велики Хоенцолерн је, удружен са Француском, објавио рат кући Хабзбурга, не би ли преузео трон Светог римског царства. Владарки је потпору 1741. обећао Угарски сабор у Пожуну, али под условом да демилитаризује јужне војне покрајине и стави их под жупанијску управу. Значајан део граничара били су Срби, при-

нуђени да напуштају своје домове, одлазили под оружјем у далеке крајеве.

Подунавска војна граница, у чијем је саставу био и Шанац, демилитаризована је 1746. па су Срби солдати могли бирати: да иду где их служба пошаље или да остану у насељу као цивили и потпадну под цивилну управу. А они нису били ради да се помире са судбином да зависе од самовоље угарске и аустријске властеле.

И трећи пут је прорадила дијалектика, па што је био бахатији оберкапетан Секула Витковић, заповедник милитарног дела Шанца, то су камералци, навикнути на грађанска права каква су имали у Београду, били одлучнији да се отарасе осионог официра. А он је признавао само ингеренције бечког Ратног савета и никог другог, па ни бога. Често се сукобљавао са агилним епископом бачким Висарионом Павловићем, који је доста урадио на цивилизовању вароши отварањем градског шпитаља и Латинске школе. Као да је на фронту, Витковић је терао, чак и батинама, не само људство којим је командовао, већ и свештенике да за њега

аргатују, често и недељом и на велике црквене празнике, па је владика посезао за мерама као што је забрана паросима да чинодејствују по кућама војничких фамилија.

Да постану Слободна краљевска варош, тринаесторица најбогатијих домаћина 1747. је прикупила 23.275 форинти и послала депутацију код грофа Отона Гундакера Штаремберга, да им позајми још 60.000, колико им је недостајало за тарифу царске канцеларије од 80.000 форинти, али и „дишкрецију”,

односно и тада уобичајено подмићивање државног апарата, како се посао не би развлачио. Али трошковима ни ту није био крај, јер је требало платити пристанак саветника у Бечу, таксу за експедицију Привилегије... Зато је узето још 6.000 у Алтенбергу од тамошњих Немаца под крајње неповољним условима и каматом од десет процената, мада је тада уобичајена била шест.

У Бечу су угледни грађани, трговци Стојић Богдановић и Давид Рацковић, те Томас Андерле, оснивач „Црног Арапина”, прве апотеке у вароши, невољко примљени, али како је дуготрајни рат испразнио царску касу, двор је био приморан да постане флексибилан.

Суочена са све већим незадовољством развојачених граничара, императорка Светог римског царства, аустријска надвојвоткиња и краљица угарска Марија Терезија је 1. фебруара 1748. потписала елибертациону повељу којом је Петроварадинском шанцу не само доделила статус слободне краљевске вароши, директно њој и краљевској табли у Пожуну подређеној, већ му је и наденула ново име Неопланта, Нојзац и Ујвидек. Српски назив вароши,

Оберкајетан Секула Вишковић

Нови Сад, званично се не помиње, али је, сасвим очекивано због националног састава становништва, скоро одмах почео да се масовно користи. (Оригинална Повеља – копија је у бечком архиву – убрзо након Другог светског рата је једноставно нестала.)

Већина Срба милитара отишла је са својим заповедником Секулом у Сланкамен, где је овај преки оберкапетан убрзо и умро, а цивилни житељи су најзад могли да се одморе од њега и да се ослободе трошкова издржавања стајаће војске.

Немерљиве су биле повластице новопечених Новосађана – од држања четири вашара годишње, преко ослобађања од тридесет-ка, права на царињење робе која улази кроз варошке капије, до суђења онима који прекрше какав закон или Статут варошки, па и изрицања смртне пресуде. (Један од првих на платном списку нашао се целат Јохан Карл Тишлер.)

Заступник двора, гроф Јозеф Међански, лично је донео Повељу у преименовану варош 11. марта, па је убрзо, по одредбама монарха, написан и Статут Новог Сада по коме градом има управљати Магистрат од 12 угледника, којима је на челу, као тринаести, Велики биров, односно судија. Изабран је и Спољни Сенат од 25 чланова, те Народно обштво са 60 грађана који су се бринули о свим варошким пословима.

Владика бачки Висарион Павловић

Грађани су од царице купили право да се сматрају племићима, али је дошло време и да се отплаћује дуг, који је због камата знатно нарастао. Пошто Нови Сад није имао да исплати Штарембергу приспелих 30.000, он је запретио егзекуцијом, односно да ће присвојити цело насеље и с њим чинити шта му

је воља. Представницима Магистрата је 40.000 зајма, али тек након интервенције калочког надбискупа, одобрио палатин, највиши угарски државни великодостојник, гроф Адам Баћањи. У Бачване је, претходно био изгубио поверење, кад Сомборци нису платили ни камату на дуг узет, такође, ради елибертације.

Затим се приступило разним инвестицијама, које би обезбедиле капитал неопходан за отплату дугова. Преуређено је седиште Витковићеве „државе” у „Турски хан”, где би трговци који стижу с Југа могли своју робу продавати и чувати док не крену даље, градска пивара је доносила значајне приходе сваке године, продате су све дотадашње војничке њиве, као и парцеле некоришћене земље у атару, које су пазарили углавном српски домаћини. А трошкови елибертације порасли су 1752. на чак 96.000 форинти и још деценијама су отплаћивани. Слаба је утеха што је горе прошао Сомбор (почело се са 188.000 златних форинти, да би сви трошкови елибертације досегли фантастичну суму од чак 250.225, што је био новчани еквивалент, тада много драгоценијих, 50.000 тона жита а последња рата зајма исплаћена је тек 1806) или Суботица која је 1779. своје привилегије платила чак 266.000 форинти.

Није било баш лако одмах успоставити градску управу, јер су се на функције кандидовали углавном богати, што тада није нужно подразумевало и образованост. Овакав начин избора угледника је ескалирао, па је реаговала и Дворска комора, кад је установљено како нпр. градски благајник не зна чак ни да рачуна, те наредила да сви чиновници морају бити бар писмени. Још од почетка, дуговима је био оптерећени градски буџет, па су биле скромне и накнаде за јавне послове. Како су власти вишег нивоа наредили да варошки функционери не смеју радити друге послове, само два месеца од постављења оставку је поднео Сава Николић, први варошки капетан (шеф локалних жандара) и вратио се својој пређашњој војној служби, тврдећи како од плате која му је одређена не може ни оскудно да живи.

Српски граничари

СЕОБЕ ПО ГРАДУ

Сеобе по граду

ПОСЛЕ установљења Магистрата, нико није могао очекивати да ће до изградње његовог сталног седишта проћи 146 година.¹ Наравно, у почетку преоптерећена дуговима због трошкова елибертације, градска извршна власт није смела ни помишљати на зидање репрезентативног здања, достојног једне слободне краљевске вароши. За почетак је на годину дана изнајмљена кућа Петера Ференција. Јесте била на главном тргу (налазила се нешто испред данашње Градске куће), али како је кирија била велика, месна администрација се следеће, 1749, преселила у адаптиране просторије Коморе (Cameralthaus, domum Cameralem) која се налазила у непосредној близини Јерменске цркве. У тој приземној кући са шест прозора и осам врата, од који су једна Porta Danubialis, Магистрат остаје све до 1786. кад се поново вратио у Ференцијану, јер му претходна адреса просторно никако није одговарала. Већ од 1768. Магистрат је почео интензивно да планира како да реши проблем свог седишта, па је зато купио од извесног Адама Чупора парцелу, такође на главном тргу, који је тада тек добијао урбане обресе, а у непосредној близини римокатоличке цркве.² На том Чупоровом плацу је 1852. изграђена спратна кућа породице Дедински, а 1907. сецесијска палата Католичке штедионице (данас „Војвођанска банка”, Трг слободе 7). Обезбеђен је 1776. и план

¹ Сложену хронологију дешавања било је могуће пратити преко сачуваних докумената, а један део посла обавио је Васа Стајић, велики истраживач новосадског архива у: *Грађа за њолиничку историју Новог Сада*, Нови Сад 1951, 367, 368.

² В. Стајић, *Нови Сад 1748–1849*, Гласник историјског друштва у Новом Саду, Сремски карловци 1933, 36.

БАЛОВИ У „ФЕРЕНЦИЈАНИ“

Плесало се и по пространим салама какве су имали, рецимо „Зелени венац“ на главном тргу, „Грајнерова“, „Лерхова кафана“, „Бела лађа“ или „Три круне“, а потом „Угарска краљица“, „Код фазана“, „Камила“ или „Бела лађа“, међутим, варошка елита, да би и тиме нагласила своју сталешку изузетност од пургерског танцовања занатлија и осталих нижих слојева, изборила се 1813. да своје „нобл балове“ приређује и испод свода „Ференцијане“. Добили су, преко судије Јозефа Пауза, сваки понедељак када се не пости, док је тога дана Магистрат своје радне састанке одржавао у некој од већих канцеларија. Због чардаша, полки, валцера, менуета, тајчка, кадрили или галопа долазили су латифундисти, аристократе (тителе углавном стечене по многим европским фронтима, свуда где су их слали Хабзбурзи), официри, трговци гросисти, угледни гимназијски професори и други у пратњи чланова уже и шире фамилије. Национално освешћени су се изборили да се и гајдаши (обично ангажовани из Баната) придруже оркестру,

војног архитекте Жана Манеа (Jean Maneth).³ Он је осмислио репрезентативну спратну, раскошну, барокну палату, масивног крова и наглашеног централног ризалита са монументалним улазом. На првом спрату је предвидео свечану салу и низове неопходних, функционалних просторија. Мада је читав пројекат већ био припремљен, остао је само на папиру, јер се управа града ипак ослонила на могућности и удобност Ференцијеве куће. Сматрала је да је најцелисходније њу откупити и адаптирати, јер је у строгом центру, слободна је са три стране и има довољно просторија. Како је рентијер лежао у Бечу смртно болестан, 1784. је без много проблема добијена његова сагласност, док је трансакција званично оверена 22. августа 1785. Купљена је за 15.000 форинти, а потом је од новца добијеног продајом Чупоровог плаца темељно преуређена. Колико су тада изведени радови били опсежни није забележено, осим да је у Пешти

³ Будимпешта, Државни архив, O.L.M Terkepar T.62. kam. terv. No. 11

склопљен уговор са клесарем Хајнрихом Мауром од кога је наручено да направи камени до-вратник за 120 форинти. У ста-ром седишту, оном код Јермен-ске цркве, последње заседање одржано је 30. маја 1786.

Обновљено здање са 16 соба коришћено је и 1823. када се, због све бројнијег чиновништ-ва, поново почело размишљати о проблему несметаног рада службе. Инжењер Лазар Уро-шевић урадио је план и пред-рачун две године касније, али се није далеко одмакло. Пројекат, који је одобрио пештански архитекта Хилд, предвидео је двоспратну зграду са четири крила која формирају затворено издужено двориште, смирену класицистичку структуру са седам оса отвора и централно постављеним полукружним улазом, на главном прочељу. Прикладно заступљеном стилу једини украс су лунетна поља над прозорима. Просторије су у низу са комуникативним ход-ницима смештеним ка двориш-ним фасадама.⁴

да развезу ситна кола, кетуш, јастучић и друге српске народне игре.

Међутим, Одбор изабраног грађан-ства је наредне године (без правог раз-лога), предложио да се балови више не одржавају у Градској кући, са обра-зложењем како гости могу у плесачком заносу својом бахатошћу изазвати ште-ту у дворани. Додатни аргумент је био и што је неколико година раније, након више сати окретних игара, тек пунолет-на госпођица Терезија Гал умрла од излива крви на мозак, који су изазвали изузетно тесни корсет и мидер. Те мод-не додатке су лекари оштро жигосали као „оружја женске сујете“, које је „пра-во мучење тела“.

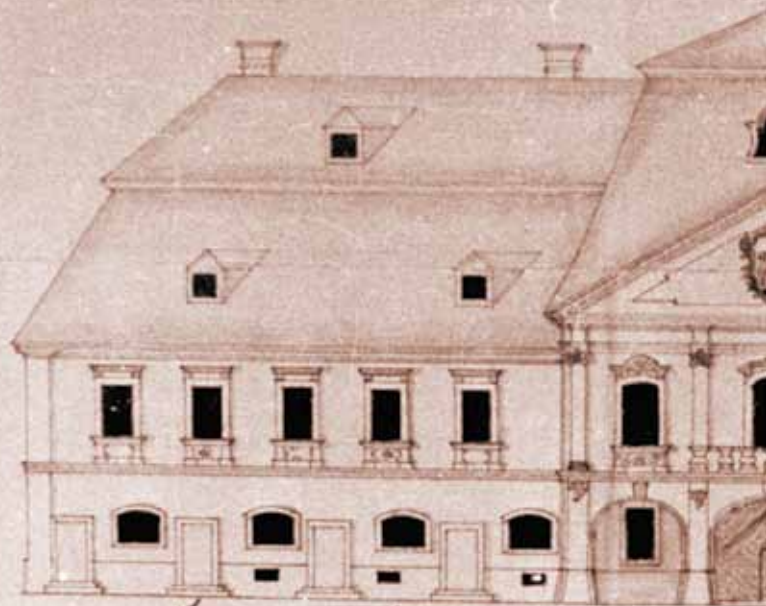
Бирографија бечког двора је 1773. разаслала по целом царству акт који је одредио протокол балова под мас-кама, а шест процената прихода било је намењено добротворним сврхама. Фајронт није смео да буде касније од три сата након поноћи, док се пре од-ласка кући маска морала обавезно скидати са лица, да дежурни жандари не помешају весељаке са лоповима.

Жене формално нису имале право гласа, али су супруге, ћерке, свастике, снахе и сроднице градских челника, навикле на продуцирање својих рас-кошних тоалета и накита, кућним кортешењем сузбиле ту иницијативу. Јер, била је то незаобилазна прилика да се промовишу и удаваче пред потенцијалним просцима.

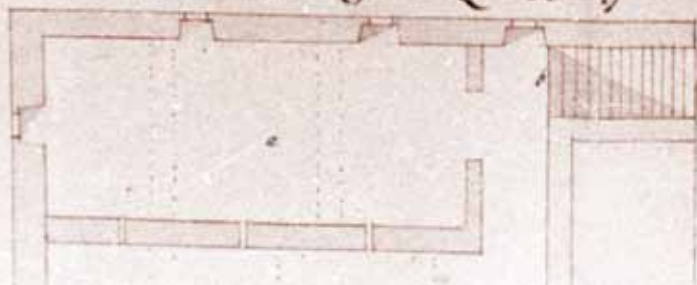
Мислили су надлежни и о здрављу потомства својих грађана па су по са-вету физика забрањени у јавним про-сторима (ту су наплаћиване и улазнице) „киндер балови“, где су родитељи водили своју децу основце одевене у скупоцене хаљине и одела. ■

⁴ Будимпешта, Државни архив O.L.M Terkepar T.62. kam. ter. No. 871

Profil nach

Aufzug i

Прожекай Жан Манеа, 1776.

